

DOI: 10.26104/NNTIK.2022.24.63.053

Курманкулов Ш.Ж., Таштанбекова Т.Т.

ОКУУЧУЛАРДЫН ӨЗ АЛДЫНЧАЛУУЛУГУН ӨСТҮРҮҮ
ҮЧҮН ИШ АРАКЕТТЕРДИН ТҮЗҮМДӨРҮ

Курманкулов Ш.Ж., Таштанбекова Т.Т.

СТРУКТУРЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ
САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Sh. Kurmankulov, T. Tashtanbekova

THE ACTIVITY STRUCTURES FOR THE DEVELOPMENT
OF STUDENTS' INDEPENDENCE

УДК: 372.853. (575.2)(043.3)

Бүгүн билим берүүдөгү мугалимдердин иш аракетинде, окуучу балдарга дайым эле кубулуштун даяр үлгүсүн, элесин бербестен, алар тууралуу баланын өз элесин иштеп чыгууга көмөктөшүү мамилеси маанилүү болуп баратканы белгиленген. Мында мугалим өзүнүн гана иш аракетинде таянбастан, айрым учурларда окуучулардын дагы сабак материалын өз алдынча өздөштүрүү аракетинде шарт түзүп, стимул берүү зарылдыгы бар экендиги айтылган. Окуучулардын өз алдынчалыгун көтөрүү бүгүнкү күнү мектептерге карата болгон коомдун социалдык талабы, буйрутмасы катары кабыл алууну сунуштаган. Окуучулар өз алдынча ишти аткаруусун баштапкы класстан эле баштоо максаттуу экендиги көрсөтүлгөн. Окуучулардын өз алдынча билим алуу эффективдүүлүгү мугалим тараптан түзүп уюштурулган педагогикалык шарттардан көз каранды болушу көрсөтүлүп, окуучулардын өз алдынча таанып-билүү иштерин өнүктүрүү инновациялык ыкмаларды туура, натыйжалуу колдонуунун негизинде боло тургандыгы аныкталган жана изилдөөлөрдүн негизинде окуучулардын өз алдынчалыгун өнүктүрүүнүн модели түзүлгөн.

Негизги сөздөр: компетенттүүлүк, жөндөмдүүлүк, интеллект, парадигма, активдүүлүк, өз алдынчалык, өздөштүрүү, инновация, интерактивдүүлүк, социалдашуу, окуу технологиясы.

В работе педагогов в сфере образования сегодня отмечается, что важно помочь детям сформировать собственный образ явления, а не всегда давать учащимся готовую модель явления. Отмечено, что учителю следует не только опираться на собственные действия, но в ряде случаев необходимо также стимулировать учащихся к попыткам самостоятельного усвоения материала. Повышение самостоятельности учащихся предлагалось принять как социальное требование общества, что является задачей сегодняшних школ. Рекомендуется начинать самостоятельную работу учащихся с начального класса. Показано, что эффективность самостоятельного обучения учащихся зависит от педагогических условий, созданных учителем, развитие самопознания учащихся основано на правильном и эффективном использовании инновационных методов, а также исследованиями разработана модель развития «самостоятельности» учащихся.

Ключевые слова: компетентность, способность, интеллект, парадигма, активность, самостоятельность, мастерство, новаторство, интерактивность, социализация, технология обучения.

In the work of teachers in the field of education today it is noted that it is important to help children form their own image of the phenomenon, and not always give students a ready-made

model of the phenomenon. It is noted that the teacher should not only rely on his own actions, but in some cases it is also necessary to encourage students to try to master the material on their own. Increasing the independence of students was proposed to be accepted as a social requirement of society, which is the task of today's schools. It is recommended that students begin independent work from the first grade. It is shown that the effectiveness of independent learning of students depends on the pedagogical conditions created by the teacher, the development of self-knowledge of students is based on the correct and effective use of innovative methods, and a model of student development has been developed by research.

Key words: competence, ability, intellect, paradigm, activity, independence, mastery, innovation, interactivity, socialization, learning technology, pedagogical environment.

Бүгүнкү күнү физиканы окутууда мугалимдин милдети мурдагыдан бир кыйла өзгөрүүгө туура келип жатканын, анткени балага мугалим дайым эле кубулуштун даяр үлгүсүн, элесин бербестен, алар тууралуу баланын өз элесин иштеп чыгууга көмөктөшүү мамилеси маанилүү болуп баратканын айтууга болот. Мындан биз физиканы окутууда мугалим өзүнүн гана иш аракетинде таянбастан, айрым учурларда аны менен кошо окуучулардын дагы сабак материалын өз алдынча өздөштүрүү аракетинде шарт түзүп, стимул берүү керектигине көңүл буруусу абзел экендигин белгилейбиз. Демек, сабак окутуу процессинде дайыма эле бир тараптуу иш аракет орун албастан, эки тараптуу иш аракеттин, башкача айтканда мугалимдин иш аракети менен окуучунун иш аракетинин өз ара таасирлүү байланышы орун алары белгилүү көрүнүшкө айлануусу зарыл маселе экендиги жаралууда. Профессор И. Бекбоев мындай деген [1, 13-б.]: «Сабакта окуучуну эмгекке тарбиялоо бул ар кандай иш кылуу эмес, бул окуучунун эмгеги бул – окуу, окуу бул оңой эмгек эмес. Окуу эмгегинде окуучу ой жүгүртүү жаатында эмгектенүүгө үйрөнүшү зарыл. Эгер бала ага үйрөнбөсө башка эч бир эмгекте аны толуктоо мүмкүн эмес» – деген. Мында, биз окуучуларды бала кезинде окуу ишинде өз алдынчалыкка үйрөтпөгөн болсок, кийин ал көндүмдү пайда кылуу абдан татаалданып кетери жөнүндө айтылып жатат. Ошондуктан окуучулардын өз алдынчалыкка багыттоо иши бүгүн маанилүү болуп баратат.

Көрсөтүлгөн илимий иштин автору негизги мектептерде окутулуучу табигый илимдик предметтерде колдонулуучу физикалык түшүнүктөрдүн окуучуларда калыптанышын изилдеген [2]. Ал бүгүнкү күнү мектептерге карата болгон коомдун социалдык талабы, буйрутмасы – бул инсанды үзгүлтүксүз билим алууга карата өз алдынчалуулук активдүүлүгүн көтөрүү иш аракетин калыптандыруу экенин белгилеген. Ошондой эле, окуучулардын предмет аралык физикалык түшүнүктөрдү калыптандыруусуна карата иш аракеттерде окутуунун интерактивдүү методун колдонуунун оптималдуу жолдорун аныктаган жана окуучулардын таанып-билүү кызыгуусуна активдүү түрткү берүүчү тапшырмалар системасын түзүү аракетин жасап, окуучулардын өз алдынчалуулугуна чоң маани берген.

Окуучулардын өз алдынчалуулугун б.а. окуучуларды өз алдынча жаңы материалды өздөштүрүү иш аракеттерине кириштирүү качан башталганы маанилүү болот? - деген суроодогу көз карашта карасак, буга чек жок экендигин белгилөөгө болот. Анткени, башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттарын аныктоо максатында жүргүзүлгөн илимий иште [3], окуучулардын өз алдынча иштерди аткаруусу баштапкы класстан баштоо туура болушун айткан. Башталгыч класстан баштап окуучулардын өз алдынча таанып-билүүсү көңүлдүн борборунда болууга тийиш экендигин белгилеген. Тирүү организмдин жекече өнүгүүсүнүн эволюциясынын ушул учурга туура келген учурунда ойлоо, ой-жүгүртүүнүн өзгөчө учуру болорун, бул учурда окуучулардын өз алдынча таанып-билүүсү өнүксө бул ишти улантуудагы кийинки учурларга натыйжалуу таасири бар экендиги белгиленген. Ошону үчүн окуучулардын өз алдынча иштөө көндүмүн калыптандырууну уюштуруу баштапкы класстардан баштоону сунуштаган.

Бүгүнкү күндө окуучулардын өз алдынча билим алууга даярдыгын камсыз кылуу азыркы педагогикалык процесстин эң башкы жана жетишкендиги катары каралып жатканын белгилеп сезүү менен, жалпы билим берүүнүн мамлекеттик стандартынын талабына ылайык мектеп мугалимдеринин негизги милдеттеринин бири болуп, окуучуларды өз алдынча билим алууга, өз билимин өз алдынча өркүндөтүүгө, өзүн-өзү тарбиялоого жана өз ишин өзү уюштурууга үйрөтүү милдети жүктөлө турган учур, заман талабы болуп окутуу жана тарбиялоо процессине салам берип эшик алдына конгуроо кагып калды деп айтсак болот. Мына ушундай иштердин катарында төмөнкү илимий иштерди белгилөөгө болот [4, 5]. Алардын биринчисинде окуучулардын англис тили сабактарындагы жана класстан тышкары иштеги өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык

шарттарын аныктоо менен англис тили боюнча өз алдынча иштердин түрлөрүнүн мазмунун жана квалификациясын көрсөткөн жана окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштурууда интерактивдүү методдору жана каражаттарды анализдеп тандаган. Бирок, мында, өз алдынча ишмердүүлүк деп, мугалимдин тапшырмасы боюнча активдүүлүктү жана күжүрмөндүүлүктү көрсөтүү менен окуу тапшырмаларын өз алдынча чечкен окуучунун ишмердүүлүгүн түшүнгөн. Ал эми экинчиси, биология предмети боюнча окуучулардын таанып-билүү өз алдынчалыгына арналып, ал иш-аракетти жүргүзүүдө жогорку класстын окуучулары үчүн стандарттык эмес сабактарда натыйжалуу болушу мүмкүн экендигин билдирген [5]. Ал өз алдынчалуулукту социалдык маанидеги инсандын сапаттарынын бири катары кароого аракет кылган. Мунун изилдөөсүнүн багыты окутуунун жаңы парадигмалары менен үндөшүп кетет. Окутуунун максаты катары мектеп бүтүрүүчүлөрүн тез-тез өзгөрүп туруучу заман ыргагында алардын социалдашып кетүүсүнө даярдоо экенин белгилеген. Мектептеги бүгүнкү чакырык бул окуучуларга даяр билимдин топтомун берүү, камсыз кылуу эмес, алардын өз алдынча таанып-билүүсүн өнүктүрүү экендигин баса белгилеп айткан.

Көрсөтүлгөн окуу методикалык китепте, физика боюнча окуучулардын өз алдынча иштерин уюштуруунун технологиясы көрсөтүлгөн жана окуу ишмердүүлүгүнүн негизги психологиялык закон ченемдери бар экендиги белгиленген [6]. Бул усулдук эмгектеги окуучулардын окуу ишмердүүлүгү мугалимдин түздөн-түз киришүүсү, талап кылуусу, текшерүүсү жана баалоосу менен жүргүзүлүүчү иш экенин белгилөөгө болот. Ошондуктан бул усулдук эмгек негизинен салттуу окутуу ыкмаларынын алкагында окуучулардын окуу иш аракеттериндеги өз алдынча аткарылуучу иштерге арналган деп айтууга болот.

Окуучулардын өз алдынча иштеринин эффективдүүлүгү мугалим тараптан түзүп уюштурулган педагогикалык шарттардан б.а. мугалимдин иш аракетиндеги усулдардын түрүнө, аткарган иштердин маани-маңызына көз каранды болот. Бирок окуучуларды өз алдынча иштерди аткарууга чегерүүдө ар кандай иш аракеттердин негизинде, жардамында өз алдынча иштерди активдүү жүргүзүүгө боло тургандыгы жөнүндө изденүүлөр жетиштүү санда болгону менен окуучулардын физика предметинен материалды өз алдынча өздөштүрүү иш аракетинде арналган, окуучулардын ой чабытын тереңдетүүгө багытталган усулдук илимий изденүүлөр дээрлик аз деп белгилөөгө болот.

Биздин илимий ишибиздин багыты мамлекеттик билим берүүчү стандарттын талабына ылайык, окуучулардын өз алдынча таанып-билүү иштерин интерактивдүү, инновациялык ыкмаларды анализдеп жана

аны туура колдонуунун негизинде окуучулардын өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүн өркүндөтүүгө багыталган. Бул багыт боюнча биз бир нече илимий изилдөөлөрдү жүргүздүк [7, 8] жана аныктоочу эксперименттердин жардамында [9] изилдөөнүн төмөнкү милдеттерин аныктадык. Алар:

– окуучулардын өз алдынчалуулугун өстүрүүдө окутуунун ар түрдүү оюн методдорун кеңири колдонуу багытында иш алып баруу;

– салттуу жана интерактивдүү сабактарда окуучуларды кызыктыруу формага өтүү үчүн сабакта ар кандай логикалык суроо тапшырмаларды берип аны аткартуу иш аракеттерин киргизүү;

– өз алдынча иштерди жүргүзүү окуучулардын окуу китеби жана башка кошумча маалыматтан алынган окуу материалын окуучулардын өздөрү окуп түшүнүүсүнө багыт алуусуна шарт түзүү;

– окуучунун ички ой дили менен сөз маанисинин ортосундагы байланышты түзүү максатында окуучуну өзүнүн ой-пикирин ыраттуу баяндоого үйрөтүү;

– заманбап окуу каражаты катары колдонуу максатында интернет ресурстарынан ар кандай материалдарды таап келүүсүн, колдонуусун талап кылып көнүктүрүү багытында иштерди жүргүзүү.

Биз бир нече окутуунун жаңы ыкмаларын анализдөө менен алардын физиканы окутууга ылайыктуу формаларын изилдөөнү максат кылып көздөп келебиз. Мына ошондой ыкмалардын катарында «старттык эксперимент» ыкмасы жана «Мозаика» жана башка көптөгөн ыкмаларды окуп үйрөнүп жана анализдеп аларды физиканы окутууда анын ичинде физиканы окутууда окуучулардын өз алдынчалуугун өстүрүүгө карата илимий изденүүлөрдү жүргүздүк. Окуучулардын өз алдынчалуугун өстүрүүгө карата «Баштапкы суроо-эксперимент» жана «үчилтик мозаика» аталыштагы жаңы ыкмаларды иштеп чыгып, аларды апробациядан өткөрүү иш аракетин жүргүздүк. Андан сырткары окутуунун оюн ыкмаларына жана алардын окуучулардын өз алдынчалуулугуна тийгизген таасирлерин анализдөө менен «Репортёр» жана «Репетитор» сыяктуу оюн менен окутуу ыкмаларын изилдедик. Мына ушундай изилдөөлөрдөн негизинде окуучулардын өз алдынчалуулугун өнүктүрүүнүн иш аракетинин моделин түзүүнү максат кылдык. Ал моделдин түзүмү ушул макалада берилди.

Жогорудагы айтылгандардын жалпы бирдиктүү максатына ылайык окуучулардын өз алдынчалуулугунун модели кандай болуу керектигине, анын

бөлүмдөрүнүн түзүлүшүнө теориялык системалык ой жүгүртүү менен төмөнкүдөй көрүнүштө болот деген тыянак чыгардык. Модель коюлган максатты ишке ашыруу үчүн 3 функционалдык бөлүктөн турганы максатка ылайыктуу болот деген пикирде болдук. Алар:

– окуучулардын өз алдынчалуулугун өстүрүүнүн педагогикалык шарттары кандай болуу керек;

– ал шарттарды ишке ашыруунун каражаттары жана куралдары катары эмнелердин болуусу зарыл;

– ар бир шартка тиешелүү модульду ишке ашыруунун механизмдери кандай болуусу керек.

Мына ушулар функционалдык бөлүктөрдүн түзүмдөрү катары каралып окуучулардын өз алдынчалуулугун өнүктүрүү иш аракеттеринин модели түзүлдү (1-сүрөт). Окуучулардын сабак материалын өз алдынча өздөштүрүүсүн өркүндөтүүдөгү педагогикалык шарт катары окуучулардын өздүк рефлексиясын ойготууну, окуучулардын окуу иш аракеттерине керектүү акыл энергетикасын толуктоо же заряддоо жана окуучулардын өздүк аткарылуучу иш аракеттерге тоскоолдук жаратуучу себептерди жок кылуу. Бул педагогикалык шарттарды ишке ашырууда колдонулуучу инструменттери, куралдары катары төмөнкүлөрдү саноого болот. Алар:

- Окуу китебинин тематикалык материалдары.
- Адегенде активдүүлүккө түрткү берүүчү жөнөкөй жана жеңил тапшырмалар.
- Окуу китебинен сырткары кызыктуу кошумча окуу материалдары.
- Интернет булактары.
- Мобильдик окуу программалары.
- Түрдүү тармактагы дидактикалык оюндар.
- Ачык жана жабык суроолордон түзүлгөн тесттер.

• Эмоцияны пайда кылуучу жөнөкөй жана орто татаалдыктагы демонстрациялык эксперименттер.

Ошондой эле ар бир шарттын өздөрүнө тиешелүү аткаруу механизмдери бар экендиги белгиленди. Окуучулардын өздүк рефлексиясын ойготуу үчүн адегенде окуучуларды үйрөнүү абзел. Окуучуларды үйрөнүүдө, ар бир окуучу баланын, жаратылыштан энчи кылып берилүүчү 8 интеллекттин (Г.Гарнер белгилеген) кайсы интеллекттик энчинин аздыгына же көптүгүнө жараша жөндөмдүүлүгү өсүп өнүгүүсү мыйзам ченемдүү көрүнүш. Андан баланын шык жөндөмүн интеллекттердин негизинде баамдоо менен аныктоо зарыл.

1-сүрөт. Окуучулардын өз алдынчалуулугун өстүрүү иш аракеттеринин модели.

Андан сырткары өздүк рефлексиясын ойготуу үчүн ар бир окуучу бала, мугалимдин эмпатиялык мамилесине муктаж болорун эстен чыгарбоо керек. Ошондой эле эгерде окуучулардын ишмердүүлүгүн өзгөртүү үчүн болгон кай бир кадамдар б.а. Окутуунун инновациялык формаларын киргизеби же өркүндөтүлгөн окуу китептерин түзүү аракети болобу, кандай болгондо дагы, ал аракеттер жетиштүү жөндөмү бар өспүрүмдөрдүн билим алуудагы туруктуу натыйжа берүүчү *мотивдерин* калыптандыруудан жана бекемдөөдөн ажыратылып иштелсе, анда ийгиликке жетишүүгө болгон мүмкүндүгү жокко эсе болушу белгиленип жүрөт [10]. Ошондуктан окуу мотивациясын түзүү менен окуучунун өздүк рефлексиясын ойготууга болот. Андан ары окуучулардын окуу иш аракеттерине керектүү акыл-энергетикасын өстүрүү зарылдыгы жаралат. Бул процесс заматта боло калуучу нерсе эмес, окуучуну өз алдынча китеп окуй ала турган, өз оюн айта ала турган, өз алдынча окуу материалын түшүнө ала турган деңгээлге этап-этап менен системдүү иш аракеттердин жардамында жеткирүү талап кылынат. Андан кийин гана акыл энергетикасын курчутуучу ой толгоого алып келүүчү ар кандай деңгээлдеги

тапшырмаларга өтүү туура болот.

Окуучулардын аткарылуучу окуу иш-аракеттериндеги тоскоолдуктардын пайда болуусу окуучулардын базалык билим куржунуна байланыштуу болот. Ошондуктан окуучулардын базалык билимдин деңгээлине жараша аларды тажатуучу сабак берүүчү ыкмалардын четтеп, окуучуларды сабакка кызыктыруучу, өз алдынчалуулукка багыттоочу дидактикалык оюн ыкмаларын туура тандап колдонуу окуу тоскоолдуктарын жеңип өтүүнү жеңилдетиши мүмкүн экендиги аныкталды.

Адабияттар:

1. Бекбоев И. Сабак жана аны окутуунун методдору. Мектеп мугалимдери, ЖОЖдордун окутуучулары, аспиранттар жана изденүүчүлөр үчүн [Текст] / И. Бекбоев. - Б.: Улуу Тоолор, 2020. - 108-б.
2. Бекалай Н.К. Формирование межпредметных понятий у учащихся основной школы (на примере естествознания) [Текст]: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. / Н.К. Бекалай. - Бишкек, 2014. -19-б.
3. Шамырканова Н.Б. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттары [Текст] / Н.Б. Шамырканова / Известия вузов Кыргызстана №4. - 2019. - С. 38-42.

4. Эржан Таш Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттары [Текст]: Педагогика илимд. канд. дисс... авторефераты. / Эржан Таш. - Бишкек, 2016. -23-б.
5. Кырбашева М.Т. Стандарттык эмес сабак аркылуу жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалуулугун калыптандыруу [Текст]: Педагогика илимд. канд. дисс... авторефераты. / М.Т. Кырбашева. - Б., - 2017. - 22-б.
6. Мамбетакунов Э.М. Физика боюнча окуучулардын өз алдынча иштерин уюштуруу технологиялары: Окуу-методикалык куралы [Текст] / Э.М. Мамбетакунов, А.С. Дөөлөталиева. - Б., 2012. - 256-б.
7. Курманкулов Ш.Ж. Суроо менен коштолгон старттык эксперимент ыкмасы [Текст] / Ш.Ж. Курманкулов, Т.Т. Таштанбекова // Наука и новые технологии и инновации Кыргызстана. №3. -2019. - С. 223-228.
8. Курманкулов Ш.Ж. Окуучуларды компетенттүүлүккө багыттап окутууда ыкмалардын эффективдүүлүк маселеси [Текст] / Ш.Ж. Курманкулов, Т.Т. Таштанбекова. / Известия вузов Кыргызстана № 1. - 2020. - С. 144-147.
9. Курманкулов Ш.Ж. Окуучулардын өз алдынчалуулугун өстүрүүгө карата жүргүзүлгөн аныктоочу эксперимент [Текст] / Ш.Ж. Курманкулов, Т.Т. Таштанбекова. / Наука и новые технологии и инновации Кыргызстана. № 1. - 2022. -С. 138-142.
10. Муглу Акбулут Жаңы типтеги мектептердеги окуучулардын таанып-билүүчүлүк кызыгуусун калыптандыруунун педагогикалык шарттары [Текст]: Педагогика илимд. канд. дисс... авторефераты. / Муглу Акбулут. - Б., 2013. - 23-б.